

У. І. Коваль (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

АБ ЛІНГВАГЕНДЭРНЫМ І ЭТНАКУЛЬТУРНЫМ АСЭНСАВАННІ АПОВЕСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА “ШЛЮБНАЯ НОЧ”

Аповесць Івана Шамякіна “Шлюбная ноч” займае асобнае месца ў беларускай ваеннай прозе: яна прысвечана тэме кахання ў часы вайны. Складаныя, супярэчлівыя інтымныя перажыванні герояў, эратычныя матывы ў гэтым творы па-майстэрску “ўплецены” ў падзеі вайны, у побыт і псіхалогію людзей, што аказаліся пад акупацыяй нямецкіх войскаў. Гэта, па словах А. Івашчанкі, – “захапляльны экшн пра партызанаў і падпольшчыкаў, што трымае ў напружанні ад першай да апошняй старонкі поруч з нежартоўнымі любоўнымі пачуццямі” 4 . Экстрэмальныя падзеі вайны, паўсядзённае “балансаванне” паміж жыццём і смерцю высвечваюць як высокія, так і нізкія рысы характару людзей. Нягледзячы на трагічны фінал, аповесць мае жыццесцвярджальны, аптымістычны характар. Менавіта гэтая ідэя – “Вайна не можа спыніць адвечны жыццёвы лад” – падкрэсліваецца Г. Егарэнкавай у крытычным артыкуле, прысвечаным аповесці “Шлюбная ноч” 3 .

Характэрная мастацкая асаблівасць разглядаемага твора – выкладанне падзей “ад першай асобы” – ад імя партызанскай сувязной Валі, якая выконвае важнае даручэнне камандвання: праводзіць ляснымі сцежкамі ў Гомель разведчыцу Машу для здзяйснення сакрэтнага задання. У аповесці, такім чынам, прадстаўлена “жаночая карціна свету”: усе з’явы і падзеі чытач успрымае “праз прызму” жаночага светапогляду, але выключную асаблівасць надае гэтаму тая акалічнасць, што ў духоўны свет сваёй гераіні “пранікае” таленавіты пісьменнік, імкнучыся паказаць не толькі яе “агульначалавечыя” пачуцці (патрыятызм, вытрымку, нянавісць да ворагаў), але і спецыфічна жаночыя (часам – вельмі інтымныя) пачуцці. Са сказанага вынікае, што тэкст аповесці “Шлюбная ноч” мае выразную перспектыву аналізу ў аспекце гендэрнай лінгвістыкі – напрамку мовазнаўства, што вывучае наяўнасць у мове і тэксце стэрэатыпных уяўленняў аб жанчынах і мужчынах (гл. 5, с. 25–95).

З самых першых радкоў аповесці мы адчуваем, што сувязную Валю ахопліваюць складаныя, супярэчлівыя пачуцці. Спачатку яна ўспрымае разведчыцу-расіянку, з якой ідзе па лесе, не проста станоўча, але амаль з захапленнем як прадстаўніцу далёкай і таямнічай рэчаіснасці, недаступнай для простай дзяўчыны з Камарынскага раёна. Валя мяркуе, што яе новая знаёмая ў мірным жыцці была або *журналісткай*, або *артысткай*, бо гэтыя прафесіі звязаны рамантыкай, творчасцю, папулярнасцю, з цікавым і насычаным значнымі падзеямі жыццём. Пры апісанні першай сустрэчы галоўных гераінь аповесці аўтар выкарыстоўвае выключна пазітыўна ацэнчаную лексіку, у тым ліку – словы, што характарызуюць спецыфічна жаночае светаўспрыманне: *Мы абняліся, як сёстры. Я цалавала яе, як закаханая, – у вусны, у вочы, у лоб, горача, удыхаючы зусім не нашыя лясныя, партызанскія пахі. Ад яе пахла памірнаму, па-жаночаму – добрым мылам, нейкай іншай парфумай, новымі рамянямі, свежым адзеннем.* Акрамя таго, па дарозе ў Гомель Валя пераконваецца, што Маша – сапраўдная разведчыца: яна валодае “японскімі прыёмамі” рукапашнага бою, выдатна страляе з аўтамата, не губляецца ў складанай сітуацыі. Ёсць іншыя відавочныя перавагі расіянкі: яна няблага спявае пад гітару (у яе — *прыгожы, нейкі цёплы, задушэўны, праўдзівы голас*), свабодна валодае замежнымі мовамі і ўвогуле да вайны яна — *жыла ў другім свеце – інтэлегентным*||. Усё гэта, відаць, раздражняе партызанскую сувязную, і ў думках яна дае Машы з’едлівыя характарыстыкі: *гараджаначка, беларучка, пані, ваяка, святая найўнасць.*

“Кампенсуючы” ўласныя непрыемныя перажыванні, імкнучыся хоць неяк прынізіць “чужыніцу”, Валя ў размове з ёю выкарыстоўвае даволі грубыя, па-жаночы абразлівыя словы: *А ты звалілася з неба, як мадонна; Не цягніся, як чарапаха. Не бойся запэкаць свае тоўстыя ляшкі.*

Галоўныя ж перажыванні Валянціны звязаныя з успрыманням знешнасці разведчыцы, якую яна не без падстаў называе *прыгожай*. Але прыгажосць, з пункту погляду разважлівай і вопытнай сувязной, – з’ява ў іх няпростай сітуацыі непажаданая: — *Трэба ісці! Бо, адчуваю, набяруся з ёю бяды на пастах перад горадам, якія не абыдзеш. Вельмі ж кідаецца яна ў вочы, гэтая Маша. Асабліва мужчынам*||. Аднак справа тут не толькі ў партызанскай абачлівасці і асцярожнасці. Валя яшчэ і па-жаночы зайздросціць Машы, якая мае відавочную перавагу перад

дзяўчатамі партызанкамі, бо ў яе, па-сучаснаму кажучы, больш высокі “жаночы рэйтынг”, аб чым сведчаць прыведзеныя ў наступным кантэксце кантрастныя азначэнні: *У атрадзе хлопцы хадзілі за ёй следам і ажно аблізваліся, як каты. Прыгожая. Незвычайная. Гладкая, белая. У новенькім камбінезоне. Не тое, што мы, пракуранныя, прасмаленыя, абтрэпаныя, з парэпанымі рукамі і нагамі, аблупленымі насамі і худзеныя – адны маслакі тырчалі.* Несумненна непрыемнымі для яе былі і праявы мужчынскай “галантнасці” ў адносінах да Машы: *П’янаваты Валодзя Арцюк падаў на калені і цалаваў ёй рукі.* Пажаночы крыўдна было бачыць Валі супрацьлеглыя адносіны да яе і Машы і з боку сустрэтых партызан: *Са мной партызаны віталіся, як са сваёй, не звяртаючы асаблівай увагі, ведалі – сувязная брыгады; Машу, бессаромныя, з’ядалі вачамі. Не озіва – новенькая, і такая красуня.*

Асобнае месца ў моўнай тканіне аповесці “Шлюбная ноч” займае саматычная лексіка – своеасаблівы “цялесны код”, які “прапускаецца” пісьменнікам праз успрыманне галоўнай гераіні. З аднаго боку, яна шчыра любуецца знешнасцю Машы, не абмяноўваючы дэталю: *Яна асцярожна правяла па парэзах пальцамі – белымі, пухлякымі, з прыгожымі ногіямі.* Асабліва ўважліва партызанка разглядае твар Машы, калі тая бесклапотна спіць: *Я залюбавалася яе тварам, у сне ён быў яшчэ прыгажэйшы, белыбелы, у кароне залацістых, чуць кучаравых валасоў, з чорнымі, як падмаляванымі бровамі, <...> а вусны – прыпухлыя, як у дзіцяці, <...> сакавітыя, што малініны, нікольнікі не засмяглыя ад сякаты, як у мяне.*

У партызанскай сувязной ёсць вельмі сур’ёзныя падставы параўноўваць свае “знешнія дадзеныя” са знешнасцю Машы і пакутліва перажываць з-за гэтага: увесь час яна не забывае, што, у адпаведнасці з загадам камандзіра, павінна адвесці гэтую красуню ў Гомель да Сцяпана Жданка – яе хлопца, яе каханага, з якім яна перажыла шчасце першай у сваім жыцці блізкасці – духоўнай і фізічнай. Два непадзельныя пачуцці – страх страціць любімага і “патэнцыяльная”, нічым яшчэ не справакаваная рэўнасць да магчымых інтымных адносін паміж яе Сцяпанам і чужаніцай Машай – не пакідаюць дзяўчыну: *З прыступам страху і рэўнасці я падумала, што такія вусны хоцаца пацалаваць, што <...> для хлопца гэта вялікая спакуса.* Прыгажосць, прывабнасць Машы – рэальная прычына для Валіных жаночых, “бабскіх” трывог і

страхаў: *Тривога мая была за... Сцяпана. Па-бабску спалохалася прыгажосці яе...* “Нядобрае пачуццё” – рэўнасць – не адпускае дзяўчыну, яна лёгка паддаецца наўмысным “правакацыям”: *І ў мяне зноў варухнулася нядобрае пачуццё, зноў я падумала, да каго я павінна прывесці яе...; Валодзя груба капануў мае бабскія страхі, сумненні, рэўнасць, якія я старалася закапаць глыбей.*

У дадзеным выпадку не зусім падыходзіць слоўнікавае значэнне слова *рэўнасць* – „пачуццё пакутлівага сумнення ў чыёй-небудзь вернасці, падазрэнне ў каханні да каго-небудзь другога“: у Валі няма рэальных падстаў не верыць Сцяпану, сумняваюцца ў яго каханні. Але менавіта гэтая магчымая, “віртуальная” рэўнасць – “рэўнасць загадзя” – прыносіць гераіні вялікія душэўныя пакуты. Калі М. А. Бярдзьеў зазначаў, што “жаночая рэўнасць <...> ператварае жанчын у фурыю” 2, с. 374, то, несумненна, ён меў на ўвазе сітуацыю, пры якой жанчына раўніва ставіцца да мужчыны. У аповесці ж “Шлюбная ноч” жаночая рэўнасць накіравана на іншую жанчыну – на “суперніцу”, якую яна пастаянна бачыць перад сабой і якая хоць і ўяўна, магчыма, але ж можа перайсці ёй дарогу, “адбіць” адзінага ў яе жыцці мужчыну. І ад гэтага пачуццё рэўнасці становіцца больш абвостраным і балючым.

Менавіта таму амаль што ключавымі словамі ў тэксе становяцца “эратычна маркіраваныя” цялесныя намінацыі *вусны, грудзі, ногі, калені*. Як ужо адзначалася, Валя невыпадкова параўноўвае Машыны “пянкноты” са сваім целам: *Маша падняла доўгую сялянскую спадніцу, агаліўшы прыгожыя калені. Я паглядзела на свае ногі, параўнала іх з яе нагамі. Ногі мае таксама па-жаночаму прыгожыя, не горшыя, чым яе, толькі ступня больш шырокая <...> Захацелася таксама вышэй падняць спадніцу і параўнаць нашы калені, але зрабілася сорамна.* Больш таго, знешні выгляд Машы і звязаныя з гэтым пакуты рэўнасці спрыяюць нараджэнню ў Валі крымінальных намераў – “выключыць з гульні” саперніцу, пайсці на злачынства нават коштам уласнага жыцця: *Нейкі час я <...> глядзела на яе грудзі <...>, на твар <...>, на ногі не магла глядзець, быццам было ў гэтым нешта саромнае, грэшнае <...> З’явілася недарэчная думка: кінуць яе тут, сонную і вярнуцца ў брыгаду. Няхай мяне расстраляюць за тое, што я не выканалася задання. Урэшце адбываецца своеасаблівы метанімічны перанос у сферы пачуццяў гераіні: непрыязнасць да асобных частак цела разведчыцы выклікае ў партызанскай сувязной неадступную непрыязнасць да сваёй суперніцы, што знайшло*

выражэнне ў слове *ненавідзець*: *Я зірнула на яе калені, на белыя ногі вышэй каленяў і адчула, што ненавіджу гэтыя выпеставаныя гладкія ногі. Жах! Упершыню я вяла чалавека, якога ненавідзела.*

Невыпадкавай у творы з’яўляецца наступная (і вельмі ўдалая) мастацкая дэталі: парашут Машы, на якім яна спускаецца на зямлю, на нейкі момант закрывае на начным небе ад Валі зорку Венеры, названую імем багіні кахання: сапраўды, раптоўнае з’яўленне разведчыцы, хоць і ўяўна, але “закрывае” сабой, “засланяе” ад Валі яе каханне.

Толькі ў адным эпізодзе аповесці, калі Валя і Маша купаюцца ў Сажы, мы бачым дэманстрацыю жаночай перавагі галоўнай гераіні. Спачатку яна, як зачараваная, глядзіць на распранутую Машу і, як звычайна, “камплексуе”, адчуваючы сваю сваю “непаўнацэннасць”: *Такое жаночае цела я бачыла толькі ў музеі, у палацы Паскевіча <...> Я замерла ад зачаравання і пахаладзела ад страху. Хіба магу я параўнацца з такой красуняй? Яна – што багіня.* Але раптам, убачыўшы на целе Машы – на яе жываце і грудзях – яўныя адзнакі жанчыны, якая была цяжарная, нараджала і карміла дзіця, Валя адчувае сваю значнасць, свой больш высокі “жаночы статус”, з-за чаго адбываецца “развянчанне”, “прызямленне” “багіні”: *Перада мной стаяла не багіня – звычайная жанчына, такіх я бачыла ў лазні. Менавіта – жанчына.* У Валі знікае пачуццё сорама і з’яўляецца зразумелае жаданне дэманстрацыі сваёй “жаночай вартасці”: яна — *выстаўляла яго [сваё цела] Машы, грудзі свае выстаўляла, маленькія, цвёрдыя, пругкія, як недаспелыя грушы*||.

Увогуле гэтае жаночае суперніцтва настолькі захапляе чытача, што падзеі вайны і заданне камандвання адступаюць на другі план і амаль што забываюцца. Але раптам асабліва вялікую значнасць набывае эпізод, у якім ярка выражаная эротыка выступае не як аб’ект мужчынскіх памкненняў, а як суб’ект, што нясе помсту, пакаранне ворагу і прыводзіць да фізічнага знішчэння паліцая. Маша бязлітасна забівае здрадніка, і яе твар пры гэтым адлюстроўвае цэлую гаму адпаведных пачуццяў – *нянавісць, злосць, гнеў, грэблівасць, агіду.* Але за некалькі секунд да натуралістычнай сцэны забойства мы бачым не менш натуралістычную эратычную сцэну: *Маша ўсё адно ішла да яго, павольна віхляючы клубамі, як бы дражнячы <...> Маша правяла рукамі па грудзях, потым па жываце, па сцёгнах, расціраючы кроплі сонца. — Хораша?|| – спытала яна весела.* Пры гэтым жаночая галізна выклікае не адчуванне непрыстойнасці, а

захапленне прыгажосцю жаночкасці, якая адважна процістаіць смерці і перамагае яе.

На наш погляд, прыведзены эпизод можа быць інтэрпрэтаваны і ў этнакультурным аспекце як падсвядомае (ці свядомае?) адлюстраванне пісьменнікам у мастацкім тэксце добра вядомых у народнай духоўнай культуры праяўленняў засцерагальнай магіі, абавязковай умовай якіх з’яўляецца рытуальнае агаленне жанчыны. Так, у розных рэгіёнах Слав’і голая жанчына абворвалі вёску, каб засцерагчыся ад засухі і эпідэміі; абыходзілі дом і двор з упэўненасцю ў тым, што сюды цэлы год не пройдзе нячыстая сіла; абягалі дом у час пажару, каб спыніць агонь; білі сярпом па зямлі, каб пазбавіцца ад кратоў, і інш. 1, с. 356–357 . Вельмі выразны рытуал, які па свайму ўнутранаму сэнсу і накіраванасці можа быць суаднесены з разглядаемым эпизодам аповесці “Шлюбная ноч”, зафіксаваны зборальнікамі па Палессі: пры лячэнні эпілепсіі голая жанчына садзілася на закрыты чорнай анучай твар хворага са словамі “Чым нарадзіла, тым і накрыла” 1, с. 357 . Яшчэ больш выразны выпадак “нейтралізацыі” рытуальна аголенай жанчынай ворагаў, якія ўзялі ў асаду горад, прыводзіць у адной са сваіх работ акадэмік М. І. Талстой. Вучоны раскрывае міфалагічныя вытокі алагічнага з пункту погляду назіральніка (гл. назву работы) учынку жанчыны-варажбіткі, якая, агаліўшыся, выходзіла на гару перад ворагамі і праклінала іх 6, с. 6 . Гераіня шамякінскай аповесці сваёй асляпляльнай галізной не толькі пасіўна процістаіць ворагу, але і свядома забівае яго, літаральна накрываючы паліцай сваім целам, і таму ўспрымаецца ў кантэксце вышэйсказанага як жыццесцвярдзальны сімвал, што мае архетыпічныя карані.

Такім чынам, тэкст аповесці Івана Шамякіна “Шлюбная ноч” дае магчымасць выяўлення ў ім гендэрна маркіраванага і этнакультурнага падтэкстаў.

Літаратура

1. Агапкина, Т. А. Нагота / Т. А. Агапкина, М. М. Валенцова, А. Л. Топорков // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5 т. / под общей ред. Н. И. Толстого. – М.: Междунар. отношения, 2007. – Т. 3. – 693 с.
2. Бердяев, Н. А. Судьба России. Самопознание / Н. А. Бердяев. – Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 1997. – 544 с.
3. Егарэнкава, Г. Вайна не спыніла жыццё / Г. Егарэнкава // Польшыя. – 1977. – № 4. – С. 232–236.
4. Івашчанка, А. Эратычныя сцэны ў беларускай прозе / А. Івашчанка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.svaboda.org/content/transcript/1846510.html>.

5. Коваль, В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. И. Коваль; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф.

Скорины. – 217 с.

6. Толстой, Н. Н. «...Выходила потаскуха в чем мать родила» / Н. И. Толстой // Живая старина. Журнал о русском фольклоре и традиционной культуре. – 1994. – № 4. – С. 6–7.